

Молитва за сина

Синочку мій, первістку мій.

Ось і твоя черга прийшла йти воювати, захищати, нас – старих батьків, свою дружину, свою Україну. Сьогодні ти виїхав в зону бойових дій в Донецьку область на машині, придбаній на гроші, зібрані по листу, який ти склав у ФБ з проханням про допомогу твоєї мінометній батареї Окремого штурмового полку. Люди відгукнулись, на диво, активно. Велику допомогу в збиранні коштів і веденні всієї бухгалтерії провела твоя Наташа. За тиждень збрала біля 7 тис доларів. Ти поїхав у Луцьк і там придбав бусик пежо білого кольору. Пригнав його в Київ і за один день на СТО перефарбував у військовий колір.

І от 22 липня рано вранці ви з напарником виїхали бусиком на місце призначення під м. Донецьк в саме пекло. Тобі важко, сину. Війна – це тяжка робота: напрута, стрес, безсонні ночі, побоювання ворожих нальотів, відсутність простих умов життя. І нам теж не легко – тривога за тебе не дає спокійно жити, приймати їжу, спати. Не знаю, чого б я не згодилась віддати чи зробити, щоб допомогти тобі.

Я піду з тобою в той проклятий, нещасний, зболений Донбас. Я закутаюсь в ніч і незримо буду йти поперед тебе. Я буду тебе захищати. Від куль і осколків, від болю й розпачу, від вогню і полону. Від тих озвірилих руських, яких ми недавно ще так поважали і вважали людьми. Я буду відволікати їхню увагу своїм старечим виглядом. Я буду молити Бога: «пронеси мимо», коли будуть летіти снаряди з їхніх «градів», буду руками ловити кулі і осколки – мені не буде боляче, мені вже 80 років. Я накрию тебе платком, коли ті пси будуть ризикати по полях і шукати поранених, зболілих, без свідомості й пам'яті, щоб убити або забрати в полон. У цих недолюдків немає серця, немає співчуття. Я незримо, безшелесно закрию тебе своїм тілом від їхніх ненажерливих очей, вони пройдуть мимо, а ти встанеш і підеш по своїй землі (вона захистить тебе, вона ж рідна, не зрадить). Йтимеш перелісками, покинутими селами, випаленими полями, водичку будеш пити з річечки чи джерельця, спатимеш на землі, поки вона тепла. І прийдеш додому, до старих батьків, до своєї коханої дружини, до своїх дітей. Прийдеш – бо ми чекаємо.

Вірую і молю Бога: обережи мого сина від усіх небезпек і допоможи йому повернутись додому таким, яким він пішов захищати Україну і нас. Я – українка. Я – мати. Амінь.

Хрест в експозиції Національного музею історії України.
Виставка
«Церква Богородиці Десятинна.
Архітектурно-мистецький образ».
Київ, серпень 2021 р.
Фото Олени Шапіро

Хрести в експозиції Національного музею історії України.
Зал "Давньоруська держава Київська Русь". Фото Олени Шапіро

ХРИСТИЯНСЬКА СВЯТИНЯ: НАТІЛЬНИЙ ХРЕСТИК

Олена Шапіро
мистецтвознавиця,
м. Київ

Під час таїнства хрещення священник одягає на людину натільний хрестик – символ Хреста Господнього, свідчення нашої віри. Хрестик стає ознакою єдності душі і тіла, ми носимо його біля серця протягом усього життя. Хрест – символ страждань Ісуса Христа і Його перемоги над смертю, це – наше відкуплення від гріхів заради спасіння душі. Тому натільний хрест є святиною для кожного християнина. Він має силу захищати від злих духів, оберігати від спокуси та небезпеки, зцілювати та укріпляти тілесно. Свідоме носіння хрестика стане молитвою навіть у випадку, коли людина не матиме можливості перехреститися та попросити у Бога про допомогу.

Побожне шанування натільного хреста є обов'язком кожного християнина, але не всі знають його історію. Наприклад, про те, що в перші століття віруючі носили не хрест, а медальйон із зображенням Агнця, який символізував жертвність Ісуса Христа заради нашого спасіння.

На землях наших предків натільні хрести існували задовго до державного хрещення Київської Русі у 988 році. За літописними даними, княжий двір охрестився раніше простих киян. Князь **Володимир Святославович** у своєму наказі до народу оголосив: «*аще не обряцеться кто заутра на рѣцѣ... противникъ мнѣ да будетъ*». Хрещення киян відбулося у притоці Дніпра – річці Почайні – і стало завершальним етапом процесу, що тривав до того на Київській Русі більше 100 років. Але перші християни з'явилися на наших землях ще раніше: із хронік ми знаємо, що охрестилися київський князь **Аскольд**, Свята княгиня **Ольга**, деякі дружинники князя **Ігора**. До 988 року на наших землях уже будували християнські дерев'яні храми (як приклад згадаємо храм Св. Ілії на Подолі в Києві).

Археологи під час розкопок знаходять натільні хрестики часів Давньоруської держави на територіях, де раніше були міста або селища, а також на цвинтарях в похоронних комплексах дружинників. Спочатку слов'яни носили хрест поверх одягу – як наочне свідчення своєї віри. Значно пізніше поширився звичай носити хрестик під одягом, тому спеціально шили сорочки з косим коміром, для того щоб хрестик не випадав назовні. Вважається, що небезпечно знімати з себе натільний хрестик без особливої потреби, тому наші пращури спеціально робили прості хрестики з дерева, щоби надягати їх на короткий час – коли йшли до лазні. Цікаво, що в давнину особливо шанували натільні хрестики, які були зроблені з уламків

розбитого церковного дзвону. Приблизно в XVIII ст. право носити хрест поверх одягу отримали тільки єпископи, а потім – всі священники. Такі хрести називаються наперсними (від старослов'янського слова «персі» – груди), тому що їх носили на рівні грудей. За часів Київської Русі зображення розп'яття Христа на натільних хрестах зустрічається порівняно рідко: на думку фахівців, ця традиція утвердилася лише наприкінці XVII ст.

Крім натільного хрестика, існував ще один вид хреста – *енколпійон*, що в перекладі з давньогрецької мови означає «наперсник». Він значно більший за натільний хрестик і мав дві частини – лицьову та обернену, що разом склалися в форму хреста. У середині енколпійона спеціально влаштовували невеличкий ковчежець – для збереження християнських святинь (малих частинок святих мощів або освяченої проскурки), для захисту людини під час військових походів або небезпечних подорожей. Енколпійони робилися професійними ювелірами на замовлення для церковних ієрархів, інколи – для представників мирської влади або заможних вірян. Пізніше хрести-енколпійони стали носити тільки служителі церкви.

Цікаво, що монополію на виготовлення хрестів-енколпійонів тримали київські ювеліри, які мали дуже високий рівень майстерності. Вони створювали шедеврально зразки з дорогоцінних металів, використовуючи складну техніку високого рельєфу, перегородчасту емаль та чернь. Інколи ювеліри виготовляли енколпійони округлої або прямокутної форми із зображенням Ісуса Христа або широко відомих святих. За традицією, на лицьовій частині хреста зображували розп'яття Христа, а на зворотному боці – образ Богородиці Оранти або Одигітрії. До різновидів енколпійонів відносяться панагії округлої форми із образами Св. Трійці, Христа, Богородиці, святих, що носять на грудях архієреїв.

За свою довгу історію зовнішній вигляд християнського хреста зазнав змін. Деякі історичні традиції належать далекому минулому, а деякі залишаються актуальними й сьогодні. Скажімо, між католицьким та православним натільними хрестиками є відмінності. За традицією, на католицькому хресту зображено розп'яття Христа з помітним акцентом на фізичних стражданнях Спасителя: руки обвислі на поперечинах, а ноги – перехрещені. На православному хресту над головою Ісуса Христа є верхня перекладина з написом «І.Н.Ц.І.» або «І.Н.Р.І.», що означає – Ісус з Назарета, Цар Юдейський. На центральній поперечині руки Христа не перехрещені, а лежать паралельно, під ногами – коса поперечина, на зворотньому боці хрестика – напис «Врятуй і збережи». Ці два варіанти натільного хреста широко розповсюджені серед сучасних католиків та православних християн. До речі, кількість перекладин теж має символічне значення: православний натільний хрест може бути чотирикутним, шестикутним, або восьмикутним. Чотирикутний (або «кравлевидний») хрестик має на кінцях поперечини «кравлі», що символізують кров Христа. Еволюція зовнішнього виду цього варіанту призвела до створення хреста-трилисника, що має на кінці всіх перетин напівкруглі листочки та намистинки у вигляді так званих «шишочок». На шестикутному хресті відсутня табличка з написом «І.Н.Ц.І.», а нижня перетинка розташована по діагоналі. Восьмикутний хрест був найбільш поширеним за часи Київської Русі, він має три горизонтальні лінії: для рук, для ніг та для таблички над головою Спасителя.

Дослідженню християнських хрестів присвячена ціла історична наука – *ставрографія*. Ця назва походить від гр. *стаυρος* («*дерево, хрест*») та *γράφω* («*пишу*»). Фахівці цієї дисципліни вивчають історію та іконографію хреста на основі знахідок археологічних експедицій, а також експонатів з музеїв та приватних збірок. Як приклади згадаємо колекції натільних хрестиків і енколпійонів в Національному музеї історії України, в експозиції Трапезної церкви в Національному Заповіднику «Софія Київська», в Чернігівському обласному історичному музеї ім. В. Тарновського, в Одеському музеї нумізматики, та інших державних музеях по всій Україні.

Про деякі експонати варто розповісти більш детально. Зупинимося на хрестах з археологічної колекції, що раніше належала родині *Ханенків*. Після революції 1917 р. частина цієї колекції зникла, а залишки розділили між музеями. Зокрема, декілька ханенківських хрестиків опинилися в Київському музеї російського мистецтва (теперішня назва – Національний музей «Київська картинна галерея»). На думку фахівців, ці хрести були створені на території Київської Русі в період розквіту ремесел – в домонгольські часи. Наприклад, це рівнокінцевий натільний хрестик XI–XII ст., розмір – 4,5x3,3 см. Створений з мідного сплаву в техніці лиття, прикрашений виїмчастою емаллю жовтого, червоного та зеленого кольорів, з маленькими кульками по кінцях та на середохресті. Інший експонат – великий енколпійон XII–XIII ст., розмір – 8,9x6,1 см, створений з мідного сплаву в техніці лиття, прикрашений різьбленням та виїмчастою емаллю. На лицьовому боці зображений розп'ятий Христос, ліворуч від нього – Богородиця, праворуч – Апостол *Іоан Богослов*, з обох боків хрестика є зображення святих, вгорі та низу – архангелів.

У колекції цього музею зберігається широко відомий серед дослідників «хрест Симеона» – енколпійон XII – початку XIII ст., досить великого розміру – 10,8x6,4 см, створений з мідного сплаву в техніці лиття, щедро прикрашений позолотою та виїмчастою емаллю. Дві створки цього енколпійону ще в давнину були розділені. Фахівці вважають, що його історія пов'язана з викраденням місцевих жителів, захоплених під час татаро-монгольської навали. Цікаво, що у XIX ст. дві частини «хреста Симеона» були знайдені: лицьову частину знайшли у 1892 р. біля міста Біла Церква (за 80 км на південь від сучасного Києва), а зворотній бік було знайдено на п'ять років пізніше в селі Мотовилівці (сучасний Фастівський район, Київська область). У колекції обидві частини з'єдналися, але під час Другої Світової війни лицьова частина енколпійону знову загубилася, отже в музеї зберігається лише зворотній бік цього енколпійону.

Всередині «хреста Симеона» влаштований невеличкий ковчежець для збереження святині, а по кутах є краплеподібні виступи, що символізують кров Христову. На зворотньому боці енколпійона в техніці виїмчастої емалі зображені святі покровителі власника хреста (а також ймовірно, святі покровителі членів його сім'ї). На лицьовій частині була композиція з п'ятьма медальйонами, де зображені Ісус Христос, Богородиця, Іоанн Предтеча та Святі Архангели; ця відсутня частина енколпійона відома по чорно-білій публікації у дореволюційному каталозі колекції Ханенків*.

Звісно, християнські святині зберігаються не тільки в музеях. Є в Україні і приватні особи, які протягом багатьох років із захопленням колекціонують хрестики.

* С. Левченко «Чудотворящее Спасение». Ж-л «Антиквар», № 1, 2006 г. С. 32–35.

**Хрести в експозиції Національного музею історії України – виставка
«Церква Богородиці Десятинна. Архітектурно-мистецький образ». Київ, серпень 2021 р.
Фото Олени Шапіро**

Найбільша в Україні (та й у Східній Європі) колекція символів християнської віри зберігається у Громадському історико-етнографічному ставрографічному Музеї Хреста, що відкрився в 2013 році в Козацькому хуторі Галушківці на Дніпропетровщині. Директор музею **Віктор Векленко** очолював навчальну лабораторію археології історичного факультету Дніпропетровського Національного Університету ім. Олеся Гончара. Він брав участь у археологічних розкопках та видав книгу «Натільні хрести Самарі-Богородицької фортеці». Свою колекцію хрестиків він розпочав збирати спеціально для наукової роботи, а з часом виникла ідея створити Музей хреста.

Сьогодні музейна колекція налічує понад 4 тисячі експонатів: у експозиції можна побачити православні, греко-католицькі та римо-католицькі натільні хрести з металу, кераміки, дерева, скла та кістки. Хронологічно експозиція включає експонати від доби Київської Русі до початку ХХ століття

За останні роки хрестики з колекції цього музею були показані на виставках в Музеї українського живопису, в церкві Покрови Пресвятої Богородиці Історико-Культурного комплексу «Запорозька Січ» на острові Хортиця та під час інших проєктів. Як зазначає Віктор Векленко, приблизно у середині ХVІІІ ст. запорозькі козаки власноручно вирізали з бронзової чи срібної пластини натільні хрестики та прикрашали його карбуванням.

І сьогодні козацький хрест є символом українського лицарства, в давнину його традиційно зображували на печатках та хоругвах Війська Запорозького та на інших прапорах і гербах козацьких полків.

Цікавим є процес, як хрестик трансформувалася в намисто-оберіг з багатьма хрестиками. У Західній Україні дуже популярною була гуцульська згарда. За традицією, шестирічним дівчаткам дарували натільний хрестик на проволоченій нитці і далі щороку додавали ще по одному – так і створювалося жіноче намисто-оберіг. Найбільшу популярність згарди мали на території Верховинського району Івано-Франківської області, а також на Буковині. В давнину за згарду в Карпатах можна було придбати кілька соток землі. У сучасній Україні оновилася мода на гуцульську згарду: зазвичай молоді дівчата урочисто одягають згарду поверх етнічного одягу. Втім згарда зовсім не виключає важливої церковної традиції – хрещена людина має носити під одягом свій власний натільний хрестик.

Натільний хрестик супроводжує кожного християнина протягом усього його життєвого шляху. Він дає духовні сили та є наймогутнішим оберегом людини від бід і напастей. За висловлюванням Св. Іоана Золотоуста:

«Хрест – це воля Отця, слава Єдиногодного, радість Святого Духа, окраса Ангелів, укріплення Церкви, похвала Павла, твердиня Святих, світло всієї Вселенної».